

В О Д З Ы Ў

**афіцыйнага апанента на дысертацию
Дзігадзюк Валянціны Паўлаўны
«Катэгорыі праспекцыі і рэтраспекцыі ў мастацкай прозе
У. Гніламёдава»,**

**прадстаўленую на саісканне вучонай ступені кандыдата філалагічных
навук па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова (Мінск, 2023, 134 с.)**

1. Аднаведнасць дысертацыі спецыяльнасці і галіне навукі, па якіх яна прадстаўлена да абароны. Змест дысертacyjнага даследавання Дзігадзюк Валянціны Паўлаўны «Катэгорыі праспекцыі і рэтраспекцыі ў мастацкай прозе У. Гніламёдава» паводле сфармуляванай праблемы, пастаўленых мэты і задач, выбару аб'екта і метадаў даследавання поўнаасцю адпавядае галіне навукі, па якой яна прадстаўлена да абароны (філалагічныя навукі), і спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова.

2. Актуальнасць тэмы дысертацыі вызначаецца ўключэннем названай праблемы ў даследчае поле аднаго з прыярытэтных напрамкаў у сучасным мовазнаўстве – лінгвістыкі тэксту.

Спецыяльныя даследаванні, прысвечаныя вывучэнню праспекцыі і рэтраспекцыі ў творах беларускай мастацкай літаратуры, нешматлікія і прадстаўляюць толькі асобныя аспекты аналізу названых катэгорый: Ж. Я. Белакурская «Часавы кантынуум у семантычнай прасторы эпісталайнага тэксту: на матэрыяле эпісталайнай спадчыны Якуба Коласа перыяду Вялікай Айчыннай вайны», М. І. Кірушкіна «Прасторава-часавы кантынуум у мастацкіх творах гістарычнага жанру», В. Кавальчук «Прыём рэтраспекцыі ў аповесці “Жураўліны крык” Васіля Быкава». Пры гэтым у лінгвістычнай літаратуры адсутнічае канцэптуальнае апісанне катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі ў беларускай мове з вызначэннем тэарэтычных асноў і метадалагічных прынцыпаў даследавання. Відавочна, што на сённяшні час ёсць патрэба ў дэталёвай распрацоўцы кваліфікацыйных і класіфікацыйных параметраў упарадкавання мастацкіх катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі ў беларускім мовазнаўстве. У такім кірунку і выканана прадстаўленае да абароны дысертacyjнае даследаванне, тэму якога трэба прызнаць актуальнай і навукова перспектыўнай.

3. Ступень навізны вынікаў, атрыманых у дысертацыі, і навуковых палажэнняў, якія вынесены на абарону.

Дысертacyjная праца В.П.Дзігадзюк вызначаецца навізной, паколькі гэта першае ў беларускім мовазнаўстве манаграфічнае даследаванне, прысвечанае вывучэнню сістэмы моўнай рэпрэзентацыі катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі ў мастацкай прозе У. Гніламёдава.

У даследаванні В.П. Дзігадзюк упершыню ў беларускім мовазнаўстве на базе прааналізаванага матэрыялу былі вызначаны тыпы і віды праспекцыі і рэтраспекцыі ў раманах У. Гніламёдава, зроблены аналіз і сістэматызацыя сродкаў моўнага выражэння праспектыўнай і рэтраспектыўнай прастор з улікам наступных параметраў упарадкавання – магчымасці структурна-сэнсавай дыферэнцыяцыі праспекцыі і рэтраспекцыі і іх моўнай рэпрэзентацыі, сюжэткампазіцыйных і жанравых асаблівасцей мастацкіх твораў.

Навуковую вартасць маюць устаноўленыя логіка-семантычныя адносіны паміж праспектыўнымі і рэтраспектыўнымі кампанентамі, а таксама выяўленыя значэнні камунікатыўнай і мадальна-сэнсавай маркіроўкі праспектыўных структур.

Нельга не адзначыць, што В.П. Дзігадзюк упершыню апісаны прыёмы рэпрэзентацыі кампазіцыйна-тэкставай рэтраспекцыі з улікам колькаснага складу яе кампанентаў, а таксама вызначана структурная арганізацыя праспектыўных і рэтраспектыўных частак.

У адпаведнасці з мэтай і задачамі даследавання ў дысертацыі сфармуляваны асноўныя палажэнні, вынесеныя на абарону, якія ў цэлым навукова абгрунтаваныя, падпарадкаваныя асноўнай мэце работы і пацвярджаюцца яе зместам. У сваю чаргу змест работы адпавядае яе мэце і задачам, якія вырашаюцца з дастатковай паўнатай і дакладнасцю.

4. Абгрунтаванасць і верагоднасць вывадаў і рэкамендацый, сфармуляваных у дысертацыі. Сфармуляваныя ў дысертацыі вывады з'яўляюцца цалкам абгрунтаванымі і верагоднымі, паколькі пабудаваны на глыбокім, дакладным, несупярэчлівым аналізе фактычнага матэрыялу (1463 праспектыўныя і рэтраспектыўныя блокі, з якіх 308 праспектыўных і 1155 рэтраспектыўных адзінак). Для дасягнення пастаўленай у рабоце мэты дысертантам былі выкарыстаны адпаведныя метады даследавання: апісальны, дыстрыбутыўны, метады кампанентнага аналізу, нелінейныя прыёмы апісання (табліцы, схемы, дыяграмы), метады колькаснага падліку.

Дакладнасць і верагоднасць высноў, рэкамендацый, палажэнняў, вынесеных на абарону, абумоўлены надзейнай тэарэтычнай базай і метатадалагічнымі прынцыпамі даследавання (бібліяграфічны спіс уключае 198 найменняў), шырокай апрабацыяй вынікаў даследавання: асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі адлюстраваны ў 14 публікацыях (агульны аб'ём – 4,66 аўт. арк.); наяўнасцю дадаткаў, якія ў поўным аб'ёме прадстаўляюць фактычны матэрыял даследавання.

Усё разам узятая дазваляе меркаваць аб аргументаванасці вывадаў і рэкамендацый, сфармуляваных у дысертацыі.

5. Навуковая, практычная, эканамічная і сацыяльная значнасць вынікаў дысертацыі з указаннем рэкамендацый па іх выкарыстанні.

Навуковая вартасць дысертацыі забяспечваецца тым, што на багатым і рэпрэзентатыўным лінгвістычным матэрыяле даследчыкам распрацавана канцэпцыя аналізу моўнай рэпрэзентацыі праспекцыі і рэтраспекцыі; вызначаны тыпы і віды праспекцыі і рэтраспекцыі. Аналіз і сістэматызацыя сродкаў моўнага выражэння праспектыўнай і рэтраспектыўнай прастор

зроблены з улікам сюжэтна-кампазіцыйных і жанравых асаблівасцей мастацкіх твораў. Падрабязны аналіз дазволіў устанавіць 4 віды логіка-семантычных адносін паміж праспектыўнымі і рэтраспектыўнымі блокамі, выявіць 6 значэнняў камунікатыўнай і 6 – мадальна-сэнсавай маркіроўкі праспектыўных кампанентаў.

Практычная і прыкладная каштоўнасць даследавання заключаецца ў стварэнні рэпрэзентатыўнага корпусу моўных прыкладаў, якія могуць выкарыстоўвацца ў якасці ілюстрацыйнага матэрыялу пры выкладанні дысцыплін «Стылістыка беларускай мовы», «Філалагічны аналіз тэксту», «Камунікатыўная лінгвістыка і тэксталогія», для падрыхтоўкі вучэбна-метадычных дапаможнікаў, паглыблення тэматыкі студэнцкіх навуковых работ, што актуальна для прафесійнага навучання, сацыяльнага, грамадзянскага выхавання маладога пакалення, бо пашырае навуковы круггляд і духоўны патэнцыял сучаснага студэнцтва.

Вынікі даследавання маюць і эканамічную значнасць: яны ўжо выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе, што пацвярджаецца актам ўкаранення, прыкладзеным да дысертацыі.

Такім чынам, ёсць падставы сцвярджаць, што дысертацыя В. П. Дзігадзюк утрымлівае навукова, практычна, эканамічна і сацыяльна значныя вынікі.

6. Апублікаванасць вынікаў дысертацыі ў навуковым друку.

Па тэме дысертацыйнага даследавання В.П.Дзігадзюк апублікавана 14 работ (артыкулы ў часопісах, зборніках матэрыялаў канферэнцый). У лік названых публікацый ўваходзіць 7 артыкулаў у навуковых выданнях, рэкамендаваных ВАК Беларусі для публікацыі вынікаў дысертацыйных даследаванняў. У дадзеных артыкулах прадстаўлены тэарэтычныя і метадалагічныя абагульненні па тэме дысертацыі (3-А, 5-А), апісаны асаблівасці моўнай рэпрэзентацыі праспекцыі (6-А), а таксама прыведзены вынікі даследавання катэгорыі рэтраспекцыі (1-А, 2-А, 4-А, 7-А). Гэтыя і іншыя апублікаваныя дысертантскай работы ў зборніках навуковых артыкулаў і матэрыялаў канферэнцый даюць дастаткова поўнае ўяўленне пра змест дысертацыі, адлюстроўваюць матэрыял, прадстаўлены ва ўсіх яе частках, абгрунтавана адлюстроўваюць асноўныя навуковыя высновы аўтара. Патрабаванні па апублікаванасці вынікаў дысертацыі, такім чынам, выконваюцца ў поўным аб'ёме.

7. Аднаведнасць афармлення дысертацыі патрабаванням ВАК.

Афармленне дысертацыі поўнасцю адпавядае інструкцыі ВАК Рэспублікі Беларусь ад 28.02.2014 г.: прысутнічаюць усе неабходныя структурныя часткі; парушэнняў у афармленні табліц, дыяграм, дадаткаў не выяўлена; у дысертацыі ёсць усе неабходныя спасылкі на аўтараў і крыніцы, якія былі выкарыстаны саіскальнікам, а таксама на ўласныя публікацыі, у якіх прадстаўлены асноўныя вынікі дысертацыйнага даследавання. Моўнае афармленне сведчыць, што аўтар у поўнай меры валодае навуковым стылем выкладу матэрыялу.

8. Адапаведнасць навуковай кваліфікацыі саіскальніка вучонай ступені, на якую ён прэтэндуе. Узровень падрыхтоўкі дысэртацыйнага даследавання, аб'ём і якасць фактычнага матэрыялу, яго інтэрпрэтацыя, навізна і грунтоўнасць зробленых у дысэртацыі высноў, а таксама апублікаванасць вынікаў працы і актыўны ўдзел аўтара ў навуковых канферэнцыях сведчаць пра высокую навуковую кваліфікацыю В. П. Дзігадзюк і адапаведнасць яе вучонай ступені кандыдата філалагічных навук (спецыяльнасць 10.02.01 – беларуская мова).

9. Заўвагі на дысэртацыі.

Змест дысэртацыі пераконвае ў належнай філалагічнай кваліфікацыі аўтара. Разам з тым пры азнаямленні з дысэртацыйнай працай узніклі заўвагі і пытанні, якія патрабуюць дадатковага каментарыя саіскальніка.

1. Відавочна, што ў дысэртацыйным даследаванні В.П. Дзігадзюк выкарыстаны значны аб'ём фактычнага матэрыялу (1463 праспектыўныя і рэтраспектыўныя блокі), які характарызуецца валіднасцю і рэпрэзентатыўнасцю. Аналіз азначанага фактычнага матэрыялу даў магчымасць саіскальніку пабудаваць рэпрэзентатыўную тыпалогію катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі з адапаведным рода-відавым класам, мадальна-сэнсавымі і камунікатыўнымі маркерамі праспектыўных і рэтраспектыўных частак. І ўсе ж хацелася б пачуць адказ на пытанне: чым абумоўлены выбар фактычнага матэрыялу для аналізу праспекцыі і рэтраспекцыі ў творах У. Гніламёдава? Бо, як вядома, часавы план апавядання фарміруецца ў творах і іншых аўтараў. Чым выклікана такая цікавасць менавіта да твораў У. Гніламёдава? Ці аналізаваліся саіскальнікам іншыя творы У. Гніламёдава, акрамя раманаў, прыведзеных у спісе крыніц?

2. Пры агульнай станоўчай ацэнцы дысэртацыйнага даследавання хацелася б атрымаць у аўтара працы некаторыя тлумачэнні адносна першага палажэння, якое выносіцца на абарону, у якім сцвярджаецца: “Спецыфіку моўнага выражэння катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі вызначаюць сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці твораў У. Гніламёдава, што ўплывае на маркіроўку названых значэнняў, іх тыпа- і відаўтварэнне і спосабы іх эксплікацыі ў мастацкай прасторы” (ст. 7). Якім чынам, на думку саіскальніка, сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці мастацкіх твораў могуць уплываць на вызначэнне тыпаў, відаў, значэнняў праспекцыі і рэтраспекцыі?

3. Аўтарам дысэртацыі вылучаны 2 тыпы праспекцыі (кампазіцыйна-тэкставая і сюжэтна-кампазіцыйная) і 3 тыпы рэтраспекцыі (адсылачная, кампазіцыйна-тэкставая, тэкставая сюжэтная). Хацелася б высветліць, наколькі ўніверсальнымі з'яўляюцца абраныя для аналізу кваліфікацыйныя параметры ўпарадкавання катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі. Ці можна сцвярджаць, што саіскальнікам вылучаны ўсе магчымыя тыпы праспекцыі і рэтраспекцыі? Або ўсё ж такія тыпалогія праспекцыі і рэтраспекцыі можа быць ўдакладнена і дапоўнена ў выніку аналізу твораў іншых мастакоў слова?

4. Не да канца зразумелымі падаюцца статыстычныя падлікі, прыведзеныя на с. 71 дысертацыі. З прадстаўленай на рысунку 2.5. дыяграмы вынікае, што сюжэтна-кампазіцыйная праспекцыя зафіксавана ў 7% выяўленых і прааналізаваных праспектыўных блокаў. У параграфе 2.2 “Сюжэтна-кампазіцыйная праспекцыя” прааналізавана праспектыўнасць імені аўтара і загаловаў 7 раманаў; 8 пазіцый падаецца і ў дадатку Б “Сюжэтна-кампазіцыйная праспекцыя”. На с. 71 дысертацыі сказана, што ўсяго прааналізавана 308 праспектыўных блокаў. 7% ад 308 складае больш за 21. Не зразумела, што, акрамя 8 пазіцый, апісаных у дысертацыі і пералічаных у дадатку Б, увайшло ў згаданыя 7%.

5. На с. 20 дысертацыі аўтарам узгадваецца *эфект падманутага спадзявання*. Па нашых назіраннях, у навуковым ужытку трывала замацавалася іншая назва ўказанага стылістычнага эфекта – *эфект падманутага чакання* (тэрмін *эфект падманутага чакання*, у прыватнасці, ужываецца ў манаграфіі Лепешава І. Я. “Лінгвістычны аналіз тэксту” (Мінск, 2009); у манаграфіі Прыстаўка, Я. У. “Лацінскі трактат Мацея Казіміра Сарбеўскага «Аб вастрыйні досціпе» (1619/1623 гг.) і яго месца ў гісторыі ведаў аб мове і камунікацыі (Мінск, 2012); у дапаможніку Старасценка, Т.Я. “Стылістыка беларускай мовы” (Мінск, 2013); у манаграфіі Рагаўцова В. І. “Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі (Магілёў, 2002) і інш.).

6. У раздзеле “Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў” аўтар канстатуе, што асноўныя палажэнні дысертацыі, сістэматызаваны і інтэрпрэтаваны фактычны матэрыял знойдуць прымяненне пры стварэнні граматыкі беларускай мовы. Хацелася б пачуць адказ на пытанне: у якім іменна раздзеле граматыкі могуць быць выкарыстаны матэрыялы прадстаўленага дысертацыйнага даследавання.

7. У дысертацыі сустракаюцца некаторыя фактычныя і арфаграфічныя памылкі, а таксама тэхнічныя недакладнасці:

❖ на с. 63 адзначана, што “прамымі маркерамі праспекцыі выступаюць мадальныя дзеясловы можна, трэба, неабходна”, аднак у сучаснай граматыцы словы *можна*, *трэба*, *неабходна* адносяцца не да дзеясловаў, а да безасабова-прэдыкатыўных слоў;

❖ у тэксце дысертацыі на с.11, с.12 сустракаецца ненарматыўная форма прозвішча вучонага *Мейергоф* (у адпаведнасці з сучаснымі правіламі беларускай арфаграфіі трэба пісаць *Меергоф*); на с. 37 ненарматыўнае напісанне тэрміна *семіёсфера* (трэба *семіясфера*);

❖ на с. 57 памер сегмента дыяграмы, афарбаванага ў зялёны колер, не адпавядае значэнню 37,5%.

Яшчэ раз адзначым, што выказаныя заўвагі не зніжаюць навуковую вартасць праведзенага даследавання.

10. *Заклучэнне.*

Дысертацыя В.П.Дзігадзюк з’яўляецца самастойнай, завершанай кваліфікацыйнай працай па актуальнай лінгвістычнай праблеме і змяшчае новыя навукова абгрунтаваныя тэарэтычныя і практычныя вынікі, сукупнасць якіх мае важнае значэнне для развіцця беларускага мовазнаўства.

У адпаведнасці з пунктамі 19, 20 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеней і прысваенні вучоных званняў ў Рэспубліцы Беларусь В. П. Дзігадзюк заслугоўвае прысуджэння вучонай ступені кандыдата філалагічных навук па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова:

– за распрацоўку сістэмы комплекснага аналізу тэкставых катэгорый праспекцыі і рэтраспекцыі ў творах У. Гніламёдава з улікам тэарэтычных асноў і метадалагічных прынцыпаў лінвістыкі тэксту;

– за выяўленне асаблівасцей моўнай рэпрэзентацыі кампазіцыйна-тэкставай і сюжэтна-кампазіцыйнай праспекцыі ў творах У. Гніламёдава, устанаўленне праспектыўных адносін (тоеснасці, уключэння, перасячэння, неадпаведнасці), камунікатыўных і мадальна-сэнсавых адценняў значэнняў праспектыўных структур (пажадання, намеру, меркавання, магчымасці, пабуджэння, просьбы, прапановы, парады, забароны, пагрозы, сцвярджэння), структурнай арганізацыі праспектыўных кампанентаў;

– за вызначэнне спецыфікі выражэння адсылачнай рэтраспекцыі ў мастацкай прозе У. Гніламёдава (лексічны паўтор, сінанімія, лексемы з указаннем на час), відавога класа рэтраспектыўных адносін (тоеснасці, уключэння) і структурнай арганізацыі рэтраспектыўных кампанентаў (складаныя сказы, сказы камбінаванай будовы, канструкцыі з сінтаксічнай непаўнатой і імпліцытнай семантыкай, рэдукаваныя, эліптычныя, далучальныя і ўстаўныя канструкцыі);

– за ўстанаўленне відаў (фактычны, пазатэкставы), прыёмаў (інфармацыйнае дапаўненне фактаў, супастаўленне і параўнанне падзей, прыём прамой актуалізацыі мінулых падзей), маркераў (лексемы з указаннем на час (прыслоўі, прыметнікі), словазлучэнні (назоўнік з назоўнікам, лічэбнікам, займеннікам), лексічныя адзінкі рэтраспектыўнага значэння) і адметнасцей структурнай арганізацыі кампазіцыйна-тэкставай і тэкставай сюжэтнай рэтраспекцыі ў раманах У. Гніламёдава.

Афіцыйны апанент

кандыдат філалагічных навук, дацэнт
загадчык кафедры беларускай філалогіі
УА “Беларускі дзяржаўны
тэхналагічны ўніверсітэт

В. У. Русак

Русак В.В.

[Handwritten signature]

02 10 2023